STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN
Cilt:3 Sayı:5 Ağustos 2013 Issn: 2147-5210
www.thestudiesofottomandomain.com

Osmanlı Belgelerinde Kafkasya Göçleri, Yayına Hazırlayanlar: Kemal Gurulkan, Dr. Ali Osman Çınar, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, İstanbul, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:121, 2012, I. Cilt 584, II Cilt 446.

Yrd. Doç. Dr. Telli KORKMAZ[1]

Karadeniz ve Hazar Denizi arasında bulunan Kafkasya coğrafyası, dünyanın en eski yerleşik toplumlarını barındırmış ve çeşitli topluluklar için binlerce yıldır geçit yeri olmuştur. Günümüzde bu coğrafya Güney, Kuzey olarak iki kısma ayrılmaktadır.

"Kafkasya" ismi ilk defa, M.Ö.479 tarihinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu bölge tarihi, mitolojik zenginliklere sahip, gerçek bir "diller kavimler bölgesi" özelliğini taşır.[2]

Kafkasya dil, din ve etnik gruplar açısından dünyanın en zengin, çok kültürlü bölgelerinden birisidir. Soğuk Savaş döneminde, SSCB kontrolünde teşkil edilen, bir dizi cumhuriyet / özerk cumhuriyet ve özerk bölge halinde, varlıklarını sürdüren bu topluluklardan bazıları, 1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından, bağımsızlıklarını (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) ilan etmiş, bir kısım (Çeçenistan, Dağıstan, Abhazya) da halen bağımsızlık mücadelesine diğer bir kısmı ise başka bir devlete ilhak olmak (Güney Osetya'nın Kuzey Osetya ile birleşerek Rusya Federasyonu'na dahil olma isteği) çabasındadır.

Güney Kafkasya'da bağımsız olan Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan Cumhuriyetleri yer almakta olup; Kuzey Kafkasya'da ise aynı bağımsızlık söz konusu olmamıştır. Günümüzde Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu'na bağlı Adige, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan Özerk Cumhuriyetleri yer almaktadır.

[1] Nevşehir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Nevşehir/Türkiye.
[2] Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 34.

Jeopolitik açıdan Kuzey Kafkasya, Avrupa ile Orta Asya arasında geçiş köprüsü niteliğindedir. Bölgenin stratejik önemi tarihi yönlendirecek çok sayıda gelişmelere tanık olmuştur.

Osmanlı Arşivleri bu bölge ile alakalı binlerce belgeyi bünyesinde barındırmaktadır. Bölgenin tarihi üzerine çalışmalar yapmak için en büyük kaynak sayılabilecek arşiv niteliğindedir.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yeni bir yayın olarak "Osmanlı Belgelerinde Kafkasya Göçleri" adıyla iki ciltlik bir eser araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Kafkasya'ya ilk proto-Türk kültürünü taşıyanlar Kimmerlerdir. Onlarla birlikte bölgede İskitlerin de izlerine rastlanmaktadır.[3] Kuzey Kafkasya'da Türk kültürünü oluşturan asıl zümre ise Hunlar ve onları takip ederek Orta Asya'dan gelen Hazar Türkleri olmuştur. Hunlar Dağıstan'da yaşayan Alanların kralını öldürerek bölgeye hâkim olmuşlardır. Orta Asya'dan göç eden Türklerden olan Hazarlar Volga ve Dinyester nehirleri arasında 620 yılında devlet kurmuş ve 1055 yılına kadar bölgede hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir.[4] Bölgede Hazarların dönemi son bulunca Türk akınları birbirini takip etmiştir. Arap akınlarından sonra 1062 yılında Selçuklular Gürcistan'dan itibaren Hazar Denizi'nin kıyılarına dolayısıyla Dağıstan'a kadar uzanan sahaya Türkleri yerleştirmişlerdir.[5]

Selçuklular Rusya'nın Kafkasya'ya gelmesini engellemişlerdir. Ancak Ruslar Kafkasya'nın kendileri için hayati önemini anlayınca bölgeyi ardı ardına işgal ederek bölgenin Rusya'ya tâbi olmasını sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti 1475 yılında Kırım'ın ilhakından sonra Kafkasya'ya komşu olmuştur. Bu tarihten itibaren Kırımın bölgeye sık sık saldırısı söz konusudur. Bu saldırılar 1783 yılına kadar devam etmiştir. Kırım vasıtasıyla Kafkasya'da

[3] Bahaeddin Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, 1984, s. 25.

[4] Kadircan Kaflı, Şimali Kafkasya, Vakıt Matbaası, İstanbul, 1942, s. 54.

[5] Cemal Gökçe, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 21-22

Müslümanlığı yayma çalışmalarına başlanmıştır. Aslında Kırım yoluyla yapılan bu saldırılar Osmanlı'nın yayılma siyasetinin bir uygulaması idi. Fakat bunlara karşı Çerkezler direniş göstermişlerdir. Bundan dolayı Osmanlı askeri nüfuzu doğrudan ya da dolaylı olarak hiçbir zaman Kafkasya'ya egemen olamadı. Osmanlıları Kafkasya'ya yönelten uzun vadeli siyasi hedefleri şöyle özetleyebiliriz:

- Orta Asya Türkleriyle birleşebilmek için, Kırım-Kafkasya-Astrahan-Kazan hattına sahip olmak.
- Hızla gelişerek güneye inmekte olan Rusya'nın Kafkasya'yı işgalini, Kafkasya'yı kendisi işgal ederek önlemek.
- Rusya ile dini yakınlığı olan Gürcistan'ın Rusya ile coğrafi birleşmesini önlemek.
- Uzakdoğu ticaretinin önemli noktaları durumundaki Karadeniz'in doğu limanları ve Astrahan'ı elde etmek.[6]

Osmanlı Devleti, kendisine bağlı Kırım feodalleri aracılığıyla ve dini propagandalarla çalışmalarını sürdürdü. 10. yüzyıldan beri Müslümanlığın yayılmış olduğu Dağıstan'ın feodalleriyle manevi yakınlığa dayanan ilişkileri ve Kırım-Kafkasya ilişkileri nedeniyle Osmanlı Devleti, Kafkasya'yı kendisine bağlı varsaydı.

Bu uzaktan manevi ilişkiler Dağıstan'ın ve 1780'den sonra Batı Kafkasya'nın da Osmanlı Devleti'ni dost olarak tanımasını ve ortak düşmanları olan Rusya ile kolay kolay uyuşmamaları sonucunu doğurmuştur.
Buna karşın, batıda sürekli toprak kaybeden, iç otoritesi de sarsılan Osmanlı Devleti'nin Kafkasya siyaseti ilerleyemedi.

Ancak 1722'de Rusya'nın, Dağıstan'ın önemli geçiş noktasındaki Derbend'i işgal etmesi, 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Kırım'ı Osmanlı Devleti'nden

[6] İnalcık H., Osmanlı-Rus Rekabefinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569), Belleten, c.XII, f. 23, s,353.

koparması ve aynı yıllarda Gürcistan-Rusya arasında iyi ilişkilerin kurulmasından sonra Osmanlı yönetimi Kafkasya'ya önem vermek zorunda kaldı.[7]

Rusya'nın Kafkasya'ya önem vermesinin başlıca sebebi bölgenin jeostratejik niteliğe sahip olmasıdır. Bilindiği gibi Rusya'nın bir dünya gücü olmaya başladığı yıllardan beri takip ettiği sıcak denizlere inme siyasetinin daima üçayağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Balkanlar yoluyla İstanbul ve Boğazlar bölgesine inerek Ege ve Akdeniz'e açılan kıyılara hakim olmak, ikincisi Kafkaslar'ı bir hareket üssü olarak kullanmak suretiyle Doğu Anadolu'yu ele geçirerek İskenderun Körfezine ve dolayısıyla Akdeniz'e inmek ve üçüncüsü yine Kafkaslar'ı hareket üssü olarak kullanarak İran üzerinden Hint Okyanusu'na ulaşmaktır.

Kafkasya Rusya için hem Avrupa ile Orta Asya arasında bir geçiş köprüsü hem de Karadeniz ve Hazar Denizi'ne kıyısı olması itibariyle, önemli bir jeopolitik bölgedir. Ayrıca Kafkasya'nın Rusya için iki özelliği bulunmaktadır. Bunlardan biri Asya'daki rakipleri Türkiye ve İran ile buluşma noktası; ikincisi ise Kafkasya'nın Orta Asya'nın kapısı durumunda olmasıdır. Rusya, Kafkasya'yı kontrolü altında tutarak bir tampon bölge oluşturmak istemiştir.

Rusya'nın Kafkaslarda etkili olduğu dönem, Çar Petro dönemidir. Petro'nun sıcak denizlere inme politikasının başında Hindistan'a ulaşmak vardı. Bu gayesine ulaşmak için, önemli bir bölge olan Hazar Denizi kıyılarına ve özellikle Kafkaslara hakim olmak istedi. Bu açıdan Hazar denizi (Doğu ve Batı kıyılarıyla) Güney Kafkasya, İran ve Türkistan Hindistan yolundan kilit noktalar olarak göründü.[8]

Çar I. Petro'nun bu siyasetini vasiyet olarak kabul eden II. Katerina bunu uygulamaya koymuş ve büyük mesafeler almıştır. Kırım'ın alınmasından sonra sıra Kafkasya'ya gelmiştir. Kafkasya halklarının çoğunluğunun Müslüman

[7] Cemal Gökçe, a.g.e., s.247-248

[8] Mustafa Budak**, "**Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kafkasya**"**, Avrasya Etüdleri Dergisi, Cilt; 1, Sayı; 4, Kış, 1995, s, 102.

olması, savaşçı olmaları ve sarp bölge olması Rusların önünü kesen zorluklardır. Buna karşılık bu savaşçı halkların siyasi bir birliklerinin olmaması da Rusların önünü açan en önemli kolaylıktır. Sarp kayaları ile bir kaleyi andıran Kafkasya'yı almak yalnız abluka altına almakla mümkün ola bilirdi. Bu abluka projesi Prens Potyemkin tarafından hazırlanmış ve Çariçe II. Katerina tarafından onaylanarak uygulamaya geçilmiştir.[9] Kendisinden sonra gelen çarlar da bir nevi bu uygulamayı devam ettirmiştir. 19. Yüzyıla gelindiğinde mücadeleden yılmış Kafkas halklarının Osmanlı topraklarına yoğun bir şekilde göçü söz konusudur. İşte bu dönemi aydınlatan Osmanlı Arşivlerindeki belgelerin büyük çoğunluğu sadeleştirilerek "**Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kafkasya Göçleri"** isimli iki ciltlik dev bir çalışma ortaya konulmuştur.

Dört bölümden oluşan bu çalışmanın birinci ve ikinci bölümü I. Ciltte, üçüncü ve dördüncü bölümler ise II. Ciltte yer almaktadır.

Talimatlar adlı birinci bölümde göç ile ilgili genel konular işlenmiştir. Kırk altı konu başlığı altında takdim olunan bu belgelerden anlaşılıyor ki, Osmanlı topraklarına gelen ve gelecekleri haber alınan göçmenler için uygun iskan bölgelerinin temini için ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bu bölümde durumun gerektirdiği koşullar çerçevesinde bölgesel-idari nizamname türü talimatlar da yer almıştır. Ayrıca Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerin acil ihtiyaçlarının giderilmesi, geçici iskân yerlerine misafir olarak yerleştirilmeleri, hasta olanların muhacir hastanelerinde tedavi edilmeleri, bulaşıcı hastalık tehlikesine karşı karantinaya alınmaları, kimi zaman bir günde birkaç bin kişilik gruplar halinde gelenler için sayım, masraf belirleme ve bunları kayda geçirme işlemleri, gerektiğinde komisyon kurulması gibi hususlar da yine bu bölümün belgelerine yansıyan hususlar arasında zikredilebilir.

İskan başlıklı ikinci bölümde muhacirlerin iskanı ile ilgili verilen belgeler seksen iki konu başlığı altında sunulmuştur. Bu belgeler muhacir iskanı için devlete ait miri arazilerin yanı sıra, hanedana ait çiftlikler ve şahıs arazilerinin de tahsis

[9] Abdullah Temizkan, "Rusya ve Osmanlı Devletinin Kafkas Ötesinde Nüfuz Mücadelesi", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt VI, Sayı 2, s. 448, İzmir, 2006.

edildiğini ortaya koyuyor. İskân için tespit edilen yerlerin, muhacir gruplarının geldikleri bölgenin coğrafi şartlarına uygun olmasına özel önem verilmiş, meydana gelen aksaklıkların çözümü için büyük gayret sarf edilmiştir. Muhacirler önce, bir müddet yerli halkın yanında misafir edildikten sonra kendileri için inşa edilen evlere yerleştirilmiştir. Hatta muhacirler için kurulan köylerin orman sahası içinde olmamasına dikkat edildiğini açıkça ortaya koyan belgelerin olduğunu görüyoruz. Kafkasya muhacirleri için yer tespit edildiği bildirilen 11 Haziran 1885 tarihli 81. Belge veya Burdur'daki Kafkas muhacirlerinin Konya'daki iskânlarına dair 22 Haziran 1891 tarihli 100. Belge içerikli belgeler yanında, 1878 Berlin Antlaşması'yla Rusya'ya terk edilen bölgelerden izinsiz göç eden muhacirlerin iadesi ve bundan böyle göç edenlerin sınırda karşılanmaları gerektiği ile ilgili 9 Eylül 1887 tarihli 83. Belge gibi farklı belgelerin de incelenmesi bu çalışmayı bölge siyasi tarihi açısından değerli kılmaktadır.

II. Ciltte yer alan Yardımlar başlıklı üçüncü bölümde; Osmanlı devletine muhacir olarak gelen Kafkasya Müslümanlarının temel ihtiyaçlarının karşılanması hususundaki belgeler elli iki konu başlığı altında incelenmektedir. Bu bölümde sunulan belgelerden gerek devletin, gerekse yerli halkın muhacirlere öncelikli olarak temel ihtiyaç maddelerini sağladığı anlaşılıyor. İskan gerçekleştirildikten sonra ise hanedan üyelerinin, bazı vakıfların ve halkın ileri gelenlerinin öncülüğünde ibadet için cami, çocukların eğitimi için okul gibi sosyal hayatta gerekli binalar yapılmıştır.

Bu bölümde sunulan belgeler içerisinde dikkati çeken ilginç bir belge de yer almaktadır. 16 Nisan 1862 tarihine ait bu belgede Dağıstan ve Çerkes muhacirleri olduklarını ifade eden kişilerin verdikleri dilekçelerde, vefatından sonra Rusya'da kalacak ailesinin Hıristiyanlaşmasından korkan Şeyh Şamil'in hacca giderek Medine'ye yerleşmek istediğine kefil olunduğunu belirtilerek kendilerine de hac görevini yerine getirmek için izin verilmesini istemektedirler.

Problemler ve Çözüm Yolları başlıklı dördüncü bölümde ise; küçük ve büyük problemler ve onların çözümü ile ilgili uygulamalar ve alınacak tedbirlere ait

belgeler elli altı konu başlığı altında sunulmuştur. Yolculuk esnasında veya sonrasında ihtiyaçları zamanında giderilmeyen muhacirlerin taşkınlık yapmaları, iskân için kararlaştırılan yerlere gitmek istemeyişleri, günlük yiyecek ve tayinatlarının temini gibi problemli durumlar ve onların çözümlerine ait belgeler toplanıp incelenmiştir. Burada sunulan belgeler içerisinde 4 Haziran 1861 tarihli 59. Belgede iskan edilmek üzere Kütahya'ya gönderildikleri halde büyük bir kısmı eski vatanları Kafkasya'ya dönmek amacıyla Sivas ve Erzurum'a doğru yola çıkan Çerkesleri ikna etmek için yol güzergahındaki vali ve mutasarrıflara Sadaretçe emir gönderilmesiyle ilgilidir. Osmanlı devleti yukarıda sıraladığımız problemler dışında bu ve benzeri problemlerin de üstesinden geldiği anlaşılmaktadır.

Bu dört bölüm dışında Ekler kısmında Kırım Savaşından itibaren Osmanlı topraklarında göç eden muhacirleri cetveller halinde gösteren bir defter grafikler şeklinde değerlendirilmiştir. Bu defter Sultan II. Abdülhamit'in saltanatının ilk yıllarında hazırlanmıştır.

Eserin son kısmına ise indeks ve haritalar eklenmiştir.